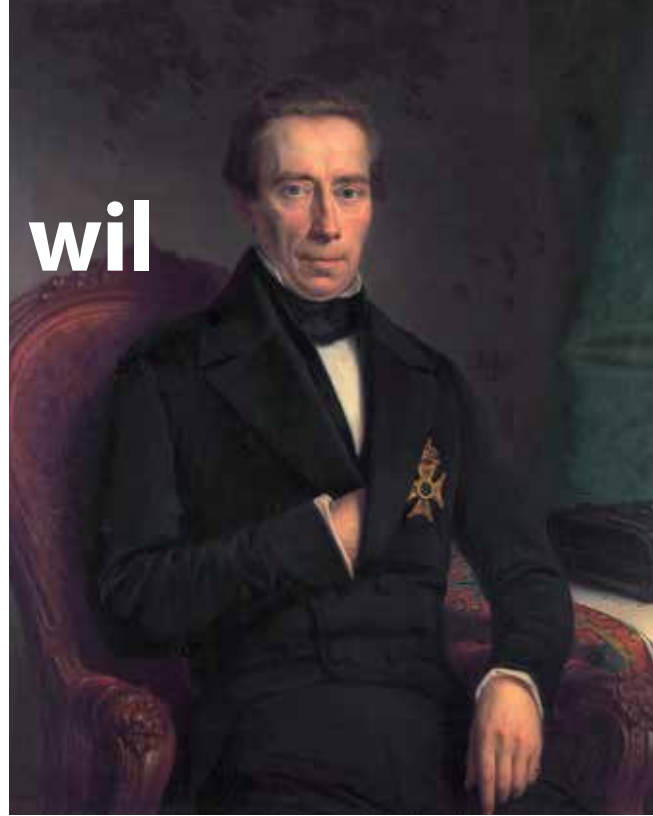

Achter Thorbeckes wil

Over Johan Rudolf Thorbecke (1798-1872), grondlegger van ons huidige parlementaire stelsel, verscheen vorig jaar de biografie *Thorbecke wil het*. Historicus Remieg Aerts portretteert hem hierin als een kundig politicus en wetenschapper, maar over zijn persoon is hij kritisch. Thorbecke zou uitermate heerszuchtig zijn. Is dat terecht? Niet helemaal. Thorbecke was als politicus wel dwingend, maar vooral omdat hij meende de *wil* van de geschiedenis vorm te moeten geven.

Jan Drentje promoveerde in 2004 met het proefschrift *Thorbecke, een filosoof in de politiek*. Hij is rector en docent filosofie aan het vavo van het Deltion College in Zwolle. Als onderzoeker politieke geschiedenis is hij verbonden aan het Ernst Kossmann Instituut, Rijksuniversiteit Groningen.

Over Thorbecke is veel geschreven en het beschikbare bronnenmateriaal is aanzienlijk. Bovendien beslaat Thorbeckes leven een groot deel van de negentiende eeuw, die hij in politiek opzicht in belangrijke mate heeft helpen vormgeven. In een nieuwe monumentaal opgezette biografie heeft Remieg Aerts dit materiaal toegankelijk gemaakt voor een breed publiek. Met veel aandacht voor biografische details kan de lezer volgen hoe de jonge Zwollenaar kon uitgroeien tot een van de belangrijkste politici uit onze geschiedenis. Centraal staat de transformatie van het nog sterk oligarchische Nederland tijdens de restauratie in de eerste helft van de negentiende eeuw naar de in de rechtsstaat verankerde parlementaire regeringsvorm. Hoewel parlementaire regering en centrale staat al dateren uit de Bataafs-Franse tijd, kregen deze pas na 1848 de volledige publiekrechtelijke status die nog steeds van kracht is. Aerts laat zijn boek mooi beginnen met een episode over 1798, het jaar van de eerste Nederlandse grondwet, tevens Thorbeckes geboortjaar.

Caesar in Holland

De vader van Thorbecke, een handelaar, stond op de rand van een bankroet en nam daarom de opvoeding van zijn zoon zelf ter hand. Johan Rudolf kreeg vooral thuisonderwijs, dat van bijzonder hoge kwaliteit was. In de oudere geschiedschrijving (J.C. Boogman, J.A. Bornewasser) is al ingezien dat Thorbeckes jeugd hierdoor beslist niet zorgeloos genoemd kan worden. Een groot plichts- en taakbesef waren hiervan het gevolg. Aerts voegt hieraan toe dat de sturende invloed van Thorbeckes vader bijzonder dwingend van aard was en overdreven beschermend. Deze karaktereigenschappen zouden ook Thorbecke typeren, die even getalenteerd, dwingend als dominant werd genoemd. Thorbeckes wil en dominantie waren volgens Aerts legendarisch.

Daarmee wordt een sterk psychologiserende verklaring voor Thorbeckes politieke optreden gegeven, wat door veel tegenstanders van Thorbecke zou zijn onderschreven. Aerts spreekt zelfs freudiaans van een anaal, dwangmatig karakter en een Caesar-complex: iemand die in alles groot wil zijn. Nu geeft Aerts zelf ook toe dat Thorbecke in de huiselijke kring van zijn intieme huwelijk met Adelheid Solger een veel ontspannere indruk maakte. Hij was vooral als publieke persoonlijkheid controlerend en dwangmatig. Duidelijk is dat Aerts veel respect voor de wetenschapper-staatsman heeft, maar weinig sympathie voor de persoon kan opbrengen. Dat is jammer, want Thorbeckes biografie kent meer nuances en wat Aerts terugvoert op een psychologische wil heeft beslist ook andere achtergronden die deze wil hebben gevormd. De familie Thorbecke leefde om te beginnen in de 'dwingende' omstandigheid van de economische achteruitgang die in de Bataafs-Franse tijd veel Zwolse handelsfamilies in grote moeilijkheden bracht.

Het thema van economische achteruitgang en het verval van de Republiek vormt een rode draad in Thorbeckes werk. Dit komt onder andere tot uiting in Thorbeckes geschriften naar aanleiding van de afscheiding van België in 1830. Hierin verwoordde hij een zogeheten continentaal, Oost-Nederlands perspectief (J.C. Boogman) waar Aerts nauwelijks aandacht aan besteedt. Dit is terug te zien in Thorbeckes parlementaire optreden vanaf 1840. De combinatie van zorg om het economische verval en scherpe kritiek op de oligarchie kenmerkte de radicale liberale pers. Van voorstellen tot politieke hervorming werd nadrukkelijk ook herstel van de economie verwacht. Thorbeckes oppositionele politieke optreden in de jaren veertig vertolkte in veel opzichten de wil van deze buitengesloten groeperingen. Zonder deze resonantie zou wat Thorbecke wilde geen gevolg hebben gehad.

Portret van Johan Rudolf Thorbecke door Johan Heinrich Neumann, 1852. Rijksmuseum Amsterdam.

Dwang der omstandigheden

Vader Thorbecke heeft in de situatie van het bijna-faillissement de carrière van Johan Rudolf nadrukkelijk willen sturen. Steeds kreeg hij zijn taak voor de familie voorgehouden en dit heeft inderdaad zijn persoonlijkheid bepaald. Hun onderlinge verhouding had echter ook andere gevoelskleuren. Tijdens zijn vierjarige reis langs Duitse universiteitssteden trok Thorbecke zich vaak weinig aan van de vaderlijke adviezen, wat niet tot verwijdering of boosheid van vaders kant leidde. Bovendien is opvallend hoe openhartig Thorbecke aan zijn vader over zijn gevoelsleven schreef tijdens de romantisch-filosofische crisis die hij in 1821 doormaakte. Daaruit spreekt een grote vertrouwdheid. Toen zijn vader in 1834 stierf, sprak hij van zijn 'trouwste vriend'. De vader had de opvoeding dwingend ter hand genomen, maar had ook een zachtmoedig karakter waardoor de vader-zoonrelatie hartelijk kon blijven.

Het dwingende aspect van deze opvoeding extrapoleert Aerts naar hoe Thorbecke met zijn vrouw en kinderen omging. Inderdaad schreef hij directieve briefjes aan hen. Maar ze waren zorgzaam bedoeld en de ondertoon was zachtmoedig. Dochter Marie schreef in haar liefdevolle herinneringen dat ze zich geen 'hard, driftig' woord van haar vader kon herinneren. 'Papa was zo uiterst teergevoelig.' Dit oordeel wordt door verschillende intimi bevestigd.

Eeuwig principe

Ook Thorbeckes filosofische ontwikkeling wordt door Aerts vooral vanuit een psychologische behoefte gezien, namelijk om een oplossing te vinden voor het probleem van de sterfelijkheid en de godsdienst. Dit is toch een miskennis van het soort denkproblemen waarin Thorbecke terecht kwam. Hij was een van de weinige Nederlanders in de eerste helft van de negentiende eeuw die zich – op een filosofische manier – bewust werd van zijn subjectiviteit, en dus ook van de subjectiviteit van gevoelens en gedachten over 'het hogere' als God, waarheid en

recht. Hoe na Kants metafysicakritiek een fundament te vinden voor de wereld van de geest? Dit was niet alleen Thorbeckes persoonlijke probleem, maar het probleem van een hele generatie Duitse *Dichter und Denker*.

De oplossing die Thorbecke onder invloed van de romantische filosoof Friedrich von Schelling formuleerde, was het zogeheten *panentheïsme*: God is de basis van alles, maar valt niet volledig samen met de wereld van de tijdelijkheid, zoals in het pantheïsme. Dit noemt Aerts wel, maar hij gaat voorbij aan de grote betekenis hiervan, niet alleen voor Thorbeckes denken, maar ook voor zijn zelfopvatting en zelfbeleving. Een innerlijke oriëntatie op het eeuwige principe dat aan ieder individueel leven ten grondslag ligt, is hier de kern van.

'Aerts spreekt zelfs freudiaans van een anaal, dwangmatig karakter en een Caesar-complex: iemand die in alles groot wil zijn'

Aan de groei van natuur en geschiedenis liggen steeds creatieve ideeën of principes ten grondslag die goed of minder goed tot uitdrukking kunnen komen. Deze filosofie verklaart de grote nadruk in Thorbeckes wetenschappelijke werk en politieke leven op de 'scheppende' krachten. Dit leidt tot een zich richten op 'het midden' in zichzelf, een kern die zich onttrekt aan de gewone menselijke omgang die altijd een afgeleide is, een verlies van eigenheid. In een aantal belangrijke aantekeningen, opstellen en brieven uit die tijd noemt Thorbecke dit het 'etwas für sich sein'. Dit idee van individualiteit paste Thorbecke niet alleen toe op zichzelf maar ook op de geschiedenis. Ieder tijdvak werd uiteindelijk bepaald door 'eigen regerende beginselen', een soort groeikern. Deze manier van denken komt in belangrijke mate overeen met het historisme zoals vormgegeven door Leopold von Ranke, die de studie van de geschiedenis zag als een *amor intellectualis Dei*: God en het kenproces zijn in wezen met elkaar verwant.

Vervreemding

In de Nederlandse context voelde Thorbecke zich vanaf zijn Duitse periode een vreemde, hij miste de mogelijkheid om met iemand 'aus der Seele' te kunnen spreken en ervoer dit als 'Entbehrung' en 'tiefen Schmerz', zoals hij aan de bevriende classicus Karl Müller schreef. Aerts kent nauwelijks betekenis toe aan het feit dat Thorbecke, als hij vrij man was geweest, de voorkeur aan een geleerdenleven in het Duitse taalgebied had gegeven. Door de financiële nood moest hij echter wel een betrekking in Nederland aanvaarden, die hem van zijn 'liefste studiën' afhaalde, de filosofie. In Nederland werd hij twee keer afgewezen voor een hoogleraarspost filosofie, vanwege zijn vermeende spinozisme. Dit zich ▶

Beeld van Thorbecke gezeten aan zijn bureau. Het beeld staat op het Lange Voorhout in Den Haag. Foto: Daan van Leeuwen.

De Grondwet van 1848.

noodgedwongen voegen in de Nederlandse context bepaalt Thorbeckes positie als outsider. Zijn persoonlijke, filosofische en wetenschappelijke uitgangspunten hadden hem in hoge mate van het dominante Nederlandse culturele klimaat vervreemd. De afgemetenheid, ook in de taal, in de Nederlandse context contrasteert duidelijk met de openheid in de Duitse context van zielsverwanten en kan dan ook niet alleen als psychologisch fenomeen worden geduid. In de oudere geschiedschrijving is al naar voren gebracht dat Thorbeckes organisch-idealistische visie 'een basisstelling' was die zijn latere werk bepaald heeft. Ook Aerts erkent dat wel bij de bespreking van Thorbeckes geschriften, maar koppelt die basisstelling los van Thorbeckes innerlijke leven en zijn wetenschappelijke en politieke ambities. Als Thorbecke deze filosofische gedachten in losse aantekeningen tot aan zijn dood af en toe herhaalt, kwalificeert hij dat als obsessief. Ze kunnen echter heel goed als vorm van zelfbevestiging worden gezien, in alle drukte en wisselvalligheid van het politieke leven een manier om het eigen, in de Nederlandse context betrekkelijk eenzame spoor, het eigen 'middenpunt' vast te houden. Dit zich richten op de eigen individualiteit en dus het zoeken naar de eigen scheppende bijdrage is de verbinding tussen Thorbeckes innerlijke en publieke leven.

De terugkeer van de Revolutie

Aerts is het meest innovatief in zijn interpretatie van Thorbecke in de jaren dertig. Thorbeckes aanvankelijke steun aan de volhardingspolitiek van koning Willem I en zijn wetenschappelijke belangstelling voor de grondwet worden voorgesteld als onderdeel van een leven als zelfbewuste en even dominante als tevreden professor. Thorbecke zou een gouvernementeel man zijn geweest die zich nu ineens als jurist ging profileren.

In deze interpretatie wordt echter het grote belang van 1830 voor het denken van Thorbecke onderbelicht. De Belgische afscheiding betekende de versnelde terugkeer van de thematiek van de Franse Revolutie. Zonder België zou bovendien 'Hollands staatkunde (...) behoeftig, magteloos en lijdelijk zijn'. Zijn aanvankelijke steun aan de volhardings-

politiek van koning Willem I impliceerde beslist geen instemming met diens algemene beleid. De gebeurtenissen van 1830 vroegen in de beleving van Thorbecke om een nieuwe constitutionele basis van de wankele Nederlandse staat.

Cruciaal in dit verband is het grondwetscollege dat Thorbecke in 1835-1836 als privatisimum begon. Het is het soort bronnenonderzoek dat hem (eindelijk) de gelegenheid gaf zijn organisch-idealistische geschiedvisie vorm te geven. Dit mondde uit in zijn *Aanteekening op de grondwet* (1839) en zijn *Proeve eener grondwet* (1840) waarmee Thorbecke zijn intrede in de politiek zou doen. Aerts miskent de oppositionele lading die het project van het begin af aan had. Eind 1836 schreef hij bijvoorbeeld drie anonieme programmatische artikelen voor het politieke weekblad *De Spiegel*. Nadrukkelijk werd hier de grondwet in het teken van de Revolutie geplaatst. Nieuwe wetgeving moest aan de 'beginselen' van de Revolutie zo vorm geven dat er 'nieuw leven' door geschapen zou kunnen worden. Aerts noemt deze programmatische artikelen wel, maar relateert ze niet aan het grondwetscollege. In de zogeheten *Verfassungsgeschichte* was de grondwet een soort kristallisatiepunt van de historische ontwikkeling. In de grondwet drukte de geschiedenis zich niet alleen uit, maar gaf deze zelf ook richting aan het politieke leven. Ook hier ging het dus om de richtinggevende ideeën, de scheppende krachten in de recente staatkundige ontwikkeling.

Met de *Aanteekening* leverde Thorbecke dan ook beslist geen strikt juridisch wetcommentaar, het boek was geschreven 'met het oog op eene herziening'. Zoals het in een van de bewaarde handschriften van het grondwetscollege staat: Thorbecke wilde 'een vergelijkende interpretatie' van de grondwet geven, de grondwet van 1814 verklaren uit de Nederlandse geschiedenis vanaf 1795 en uit de constitutionele geschiedenis van Europa 'voorzooverre zij een uitkomst is van de Fransche Revolutie'. Deze interpretatie had een dwingend karakter omdat de uitkomst van een te late of halfslachtige hervorming revolutie en verval kon zijn. Deze historisch-idealistische interpretatie van de gevolgen van de Franse Revolutie leidde tot het besef van historische 'noodzaak'.

Hervorming als noodzaak

In de jaren veertig groeide Thorbecke uit tot een van de spilfiguren van de liberale oppositie. Vanwege zijn positie als outsider, zowel intellectueel als sociaal, werd hij een soort koekoeksjong in liberale kring, schrijft N.C.F. van Sas. Een systematische constitutionele hervorming moest een keer brengen in het verval van Nederland, een breuk forceren met het oligarchische bestuursstelsel dat noodzakelijke vernieuwingen keer op keer had tegengehouden of verzwakt. Constitutionele vernieuwing moest plaatsvinden op basis van algemene, aan het Europese liberale discours ontleende uitgangspunten. Met de blik van Aerts op Thorbecke kan diens optreden in 1840 in de zogeheten Dubbele Kamer als dominant worden getypeerd. Thorbecke wees namelijk op zichzelf nuttige compromissen af en stelde zijn voorstellen voor als achterstallig onderhoud. De noodzaak tot een 'algehele revisie' werd opnieuw ingebed in het vervaldiscours. Met deze compromisloze houding zette hij de toon die hem tot het centrum van de liberale oppositie maakte en die hem als politicus zou kenmerken.

Moet deze nadruk op de noodzaak tot een *systematische* liberale hervorming als een uiting van zijn heerszuchtige karakter worden gezien? Thorbeckes persoonlijke ontwikkeling, zijn visie op de gevolgen van de Franse Revolutie en zijn rol in de Nederlandse politieke geschiedenis waren steeds meer in elkaars verlengde komen te liggen. Opvallend is dat hij het in de jaren veertig als zijn taak ging zien om deze visie in politieke zin vorm te geven. Het sterke taakbesef dat zijn jeugd had gekenmerkt werd getransformeerd tot zijn taak om in de Nederlandse context de basis voor 'nieuw leven' te scheppen.

Of we dit vanuit het perspectief van onze tijd nu kunnen appreciëren of niet, Thorbecke beleefde dit zowel op het persoonlijke als op het politiek-inhoudelijke vlak als het vormgeven van het innerlijke, in het eeuwigheidsperspectief veroorzaakte 'beginsel'. Zijn pantheïstische geschiedvisie gaf hem een antwoord op de vragen van zijn tijd, waarvan hij zich tevens tot boodschapper maakte. Op het persoonlijke vlak was dit een soort *coming out*, een vormgeven van het 'etwas für sich' zijn. De schaduwkant hiervan was dat hij weinig verbinding aanging met de bestaande politieke cultuur. Van het gebruikelijke schikken en plooiën verwachtte hij nu eenmaal weinig goeds. Die radicale houding maakte hem tot een hervormer. In wezen sloot Thorbecke aan bij het politieke temperament van de revolutionairen van 1798, al had hij die politieke ideeën opgenomen in een evolutionair-liberaal vertoog dat daadwerkelijke revolutionaire ontsporing moest voorkomen.

Dwang en vrijheid

Het dwingende van Thorbeckes optreden krijgt pas werkelijk betekenis als dit in verband wordt gebracht met de 'dwingende' omstandigheden van buiten-

sluiting, economische achteruitgang, zijn afwijzing als filosoof, zijn visie op het verval van de Republiek, het verzanden van de Revolutie van 1798 en het herstel van het oligarchische politieke systeem na 1813. Thorbeckes politieke optreden was ingebed in een historische analyse die gebaseerd was op wat in zijn ogen (algemene) noodzakelijke vernieuwingen waren sinds de Franse Revolutie. Die visie had een dwingend karakter en ligt ten grondslag aan zijn optreden als hervormer. De *wil* van de geschiedenis en zijn taak om die vorm te geven, hingen samen. Hierin komt een sterke profileringsdrang tot uiting.

'Bij Thorbeckes aftreden als minister in 1853 en in 1866 zien we geen dwingende of overmatige controledrang om aan de macht te blijven'

Maar hiermee was Thorbeckes persoonlijkheid nog niet overmatig dwangmatig of heerszuchtig. Als minister liet hij zijn collega's vrij, te vrij zelfs volgens critici. In de Kamer introduceerde hij het spreken via de voorzitter om iedereen zo vrij mogelijk het woord te geven. Het ging immers om de zaak, de wetgeving. Bij zijn aftreden als minister in 1853 en in 1866 zien we geen dwingende of overmatige controledrang om aan de macht te blijven. Eerder voelde hij zich miskend en ondankbaar behandeld. In het openbaar benadrukte hij hierbij de inhoudelijke redenen en vermeed meestal persoonlijk antagonisme. Een nieuwe generatie liberalen had weinig moeite zich aan zijn leiding te onttrekken. Thorbecke op zijn beurt probeerde hen niet in het gareel te krijgen. Opvallend in debatten is zijn doorgaans hoffelijke opstelling tegen andersdenkenden. Inhoudelijk scherp, maar niet op de persoon gericht. Het bijzondere van Thorbeckes optreden is dat hij consequent en compromisloos de inhoud centraal bleef stellen, wat in zijn beleving samenhang met zijn persoonlijke taak in de Nederlandse geschiedenis. Die politieke inhoud kan in Aerts' hoofdstukken over de periode na 1848 goed worden gevolgd, maar de biografische interpretatie ervan heeft mij niet overtuigd. ■

Thorbecke wil het.

Biografie van een staatsman.
Remieg Aerts
(Bert Bakker, Amsterdam 2018),
885 blz., € 49,99

